

Володимир ЧЕРКАСОВ

(Кіровоград)

**МУЗИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Б.АСАФ'ЄВА,
В.ШАЦЬКОЇ, Б.ЯВОРСЬКОГО**

У статті обґрунтовано музично-просвітницьку діяльність відомих діячів у галузі музично-освітньої системи першої половини ХХ століття, з-поміж яких: Б.Асаф'єв, В.Шацька, Б.Яворський.

***Ключові слова:** загальна музична освіта, вчителі музики і співів, музично-естетичне виховання, слухання музики, хоровий спів, імпровізація, рухи під музику.*

The article shows the music and educational activities of famous figures in the field of music educational system of the first half of the twentieth century, among them: B.Asafyev, V.Shatska, B.Yavorskyu.

***Keywords:** general music education, teachers of music and singing, musical and aesthetic education, listening to music, choral singing, improvisation, movemenst to music.*

Постановка проблеми. Створення нової концепції художньо-естетичного виховання дітей та молоді вимагає вивчення досвіду науковців, котрі стояли у витоків музично-педагогічної освіти і відшукували та запроваджували такі форми, принципи, методи і засоби музично-естетичного виховання, які уможливлювали ефективність масового музичного виховання. Узагальнення та запровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів підходів та концепцій загальної музичної освіти розроблених Б.Асаф'євим, В.Шацькою та Б.Яворським сприятиме формуванню морально-естетичних якостей та особистісно-ціннісних орієнтирів молоді на засадах творчої колективної діяльності, що є актуальним і своєчасним.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел педагогічного та мистецького спрямування підтверджує, що вітчизняними та зарубіжними науковцями Е.Абдулліним, О.Апраксиною, Д.Кабалевським, Л.Масол, О.Михайличенком, О.Ніколаєвою, О.Олексюк, В.Орловим, М.Осенневою, О.Отич, Г.Падалкою, О.Ростовським, Л.Школяр досліджено розвиток музично-освітньої системи і масового музичного виховання дітей та молоді у ХХ столітті, виявлено вплив різних підходів і концепцій на музично-естетичне виховання молоді. Тематика нашого наукового пошуку значною мірою доповнює дослідження названих авторів, дає змогу визначити вплив музично-просвітницької діяльності Б.Асаф'єва, В.Шацької, Б.Яворського на становлення і розвиток масового музичного виховання дітей і молоді в першій половині ХХ століття.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні основних положень музично-просвітницької діяльності Б.Асаф'єва, В.Шацької та Б.Яворського у галузі масового музичного виховання у першій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Перша половина ХХ століття увійшла в історію як період позитивних змін і якісних новоутворень в галузі музично-педагогічної освіти, період пов'язаний з появою нових постатей в музично-освітній системі. Чільне місце серед музикантів-педагогів того часу займають Б.Асаф'єв, В.Шацька, Б.Яворський.

Борис Володимирович Асаф'єв (Ігор Глебов) (1884–1949) – академік, талановитий композитор, критик і публіцист у галузі музичного мистецтва, організатор музичної освіти в першій половині ХХ століття. Він активно працював у Музичному відділі Наркомпросу, співробітники якого займалися розв'язанням питань музичного виховання молоді на різних рівнях. Як член Колегії художнього виховання школярів, Б.Асаф'єв наполягав на підвищенні якості музично-просвітницької роботи серед молоді, створенні у загальноосвітніх школах художніх колективів, як хорових, так і оркестрових.

Крім того, піклувався про методичну підготовку вчителів, про випуск підручників та педагогічних видань з музики.

Володіючи енциклопедичними знаннями *Б.Асаф'єв ініціював створення народних музичних шкіл, де навчалися не тільки діти, а також і дорослі. 1917 року в Петрограді працювало 17 таких шкіл, одну з них очолював Б.Асаф'єв. Було створено навчальні програми, визначено твори для прослуховування і виконання, з'ясовано обсяг знань з елементарної теорії музики. Імовірно, це стало підґрунтям концепції музичного навчання і виховання молоді.*

Б.Асаф'єв був переконаний у тому, що *музика – це один з видів мистецтва, який впливає на особистість «саме завдяки своєрідності її ритмоінтонаційній організації»* [1: 53]. Музика розвиває наше слухове сприймання і збагачує внутрішній світ. За такої ситуації відбувається формування музичних смаків й естетичних ідеалів.

Основна мета вчителя музики і співів у загальноосвітній школі – це розвиток у дітей навичок сприймання музики. Цей процес повинен бути яскравим і захопливим. Учитель повинен донести до учнів дух тієї епохи і стиль композитора, музику якого діти слухають на уроці.

Доцільно наголосити, що *Б.Асаф'єв увійшов в історію музичної педагогіки як засновник методу контраста в музиці. Контраст, на думку науковця, може бути з-поміж першоелементами музики (сильні та слабкі доли), з-поміж засобів опрацювання музичного твору (унісон і мелодична побудова), з-поміж різнохарактерних частин і циклічних форм (сюїта, соната, симфонія), з-поміж розвитку протилежних тем у формі сонатного алегро. «Принцип контрасту, як його називав у свій час Б.Асаф'єв, відкривав і відкриває перед творчою уявою музикантів безмежні можливості»* [1: 80].

Слушно зазначити, що *Б.Асаф'євим зроблено вагомий внесок у теорію й методу масового музичного виховання. Він гостро ставив питання про підготовку нового вчителя, спроможного розв'язувати складні питання виховання естетичних почуттів у дітей. Визначаючи роль вчителя, науковець*

наголошував, що «музичний педагог у загальноосвітній школі не повинен бути «спецом» в одній будь-якій галузі музики» [1: 59]. *Вчитель має володіти музичним інструментом, знати теорію й історію музики, він має бути диригентом і виконавцем і водночас усвідомлювати роль музичного виховання в формуванні загальнолюдських цінностей.*

На особливу увагу заслуговує те, що *Б.Асаф'єв опікувався організацією музично-просвітницької роботи серед широких верств населення.* Він наголошував на значущості залучення до концертних залів дорослих. Для такої категорії слухачів *педагог підготував і опублікував листівки-пояснення,* які виходили великими тиражами і які можна було використовувати вчителям на уроках як дидактичний матеріал. Ці листівки у доступній формі містили інформаційний матеріал про композиторів та твори, які звучали в концертних програмах. Крім зазначеного, *Б.Асаф'єв підготував і надрукував «Путівник концертів. Словник необхідних музично-технічних термінів»,* який слугував інформаційним довідником для різних категорій слухачів, у тому разі й учнівської молоді.

Слід визнати, що *Б.Асаф'єв був талановитим організатором музичної освіти.* Він заснував 1920 року на базі Інституту історії мистецтв факультет історії музики. Згодом ставши деканом, *Б.Асаф'єв продовжував роботу в школі.* Це уможливило науковцю *обґрунтувати «взаємозв'язок загальної та спеціальної освіти»,* [4: 65] – відзначає *О.Сазонова,* що стало концептуальною основою музичної освіти, створеної *Б.Асаф'євим.*

Утім, як видно з історії, *Б.Асаф'єв був організатором виставок і концертних заходів.* Так, 1925 року на виставці «Музичне виховання дітей в Ленінграді», котра відбулася з ініціативи композитора-просвітителя, було презентовано досвід у галузі музичного виховання за період з 1917 по 1925 роки. На відкритті виставки виступили дитячі хорові та оркестрові колективи, ансамблі й виконавці з 19 загальноосвітніх шкіл.

До творчого доробку Б.Асаф'єва увійшли праці з різних проблем розвитку музичної освіти, з-поміж яких: «Путеводитель по концертам. Словарь необходимых музыкально-технических терминов» Петроград, 1919; Справочник «Русская поэзия в русской музыке» М., 1921; «Музыка в единой трудовой школе» М., 1925; «Музыка в школе» М., 1925; «Музыка в современной общеобразовательной школе» М., 1926; «Принцип контраста в музыке и его методическая роль в постановке знаний по слушанию музыки» М., 1926; «Вопросы музыки в школе» М., 1926; «Музыкальная форма как процесс» М., 1930; «Великие традиции русской музыки» М., 1945.

Валентина Миколаївна Шацька (1882–1978) – видатний радянський педагог-музикант, науковець-дослідник, талановитий просвітител, основоположник музично-естетичного виховання дітей і молоді в СРСР. 1905 року з відзнакою закінчила Московську державну консерваторію імені П.Чайковського, де навчалася у відомого піаніста і диригента В.Сафонова, учнями якого були О.Скрябін і М.Метнер. Займалася концертною діяльністю, гастролювала в Росії та країнах Західної Європи. Під впливом революційних подій 1905 року відмовляється від кар'єри концертної піаністки і присвячує себе музично-просвітницькій роботі. У гуртках організованих при дитячих клубах В.Шацька (дівооче прізвище Дем'янова) займається з молоддю музично-естетичним вихованням, пропагує ідеї нового життя.

Доленосною стала зустріч зі Станіславом Теофіловичем Шацьким. Спільно з однодумцями вони проводили культурно-виховну роботу з дітьми і підлітками у дитячих організаціях «Сетлемент», а пізніше «Дитяча праця й відпочинок». 1911 року С. і В.Шацькими в Калузькій губернії, близько ста кілометрів від Москви, було організовано дитячу літню трудову колонію «Бадьоре життя». На канікули сюди приїздило від 60 до 80 знедолених московських дітей, котрі разом з педагогами і вихователями працювали на присадибних ділянках, відпочивали і брали активну участь у художній самодіяльності. В.Шацька відповідала за музично-естетичне виховання,

організувала хор, грала і розповідала про музику і музикантів, здійснювала постановку дитячих опер та музичних спектаклів, створювала агітбригади, в основу репертуару яких було покладено твори, які пропагували ідеї побудови нового суспільства. Це була педагогічна лабораторія, співробітники якої прищеплювали дітям любов до народної пісні та класичної музики, виховували шанобливе ставлення до праці, формували музичні смаки і моральні цінності.

1919 року на базі дитячої колонії «Бадьоре життя» було створено Першу дослідну станцію з народної освіти при Наркомпросі РРФСР. На базі станції було організовано курси підготовки вчителів співів та музичних працівників дитячих садків, які не мали музичної освіти. Під керівництвом В.Шацької курсанти співали в хорі, організовували та проводили тематичні концерти, знайомилися з інструментальною та вокальною музикою, займалися ритмікою. В.Шацька написала книгу «Музика у дитячому садку», опублікувала статті «Художнє виховання в школі I ступеня», «Музика в школі і вчитель».

Педагогічний колектив Станції проводив просвітницьку роботу серед населення. В.Шацька організовувала агітбригади, учасники яких виступали з концертами і лекціями-концертами. Крім того, проводилася науково-пошукова робота як із слухачами курсів, так і місцевим населенням, а саме: збирали і обробляли народні пісні, розповсюджували серед населення книги, допомагали висаджувати росаду, прикрашати вулиці квітами.

З 1923 року В.Шацька співпрацює з комісією з розробки шкільних програм з музики і співів. На замовлення А.Луначарського вона підготувала програму з хорового співу. 1932 року В.Шацька очолила кафедру дитячого музичного виховання при Московській консерваторії, викладала фортепіано і методику музичного виховання, була ініціатором створення при консерваторіях музично-педагогічних факультетів. Разом з М.Румер та Н.Гродзенською вона заклала теоретичні основи музичної педагогіки та методики музичного виховання. Під час Другої світової війни В.Шацька продовжувала музично-просвітницьку роботу. Вона була ініціатором створення в СРСР дитячого

музичного радіомовлення і розробила біля 200 лекцій-концертів, з якими виступала по всесоюзному радіо. 1944 року очолила кабінет естетичного виховання НДІ теорії та історії педагогіки, а у 1947 році стала директором НДІ художнього виховання АПН РРФСР. 1949 року захистила кандидатську дисертацію. В.Шацька була переконана, що естетичне виховання повинно пронизувати всю систему освіти, здійснюватися як в процесі навчання, так і в процесі виховання. Вона наголошувала на взаємозв'язку морального і естетичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

У 50-ті – 60-ті роки ХХ століття В.Шацька й надалі очолювала НДІ художнього виховання, науково-пошукова діяльність співробітників якого концентрувалася навколо розробки змісту, форм і методів музично-просвітницької роботи. Дослідження науковців інституту ґрунтувалися на методологічних засадах філософії, педагогіки, психології, мистецтвознавства і музикознавства. На цей час В.Шацька була дійсним членом АПН РРФСР, керувала науковими дослідженнями аспірантів, організовувала наукові конференції, опонувала на захистах дисертаційних робіт.

Під керівництвом В.Шацької співробітники НДІ художнього виховання займалися розробкою шкільних програм з предмета «Музика і співи», розробляли програми позакласної роботи з музично-естетичного виховання дітей і молоді, проводили науково-дослідну роботу в школах та позашкільних навчальних закладах.

Значний вклад В.Шацькою зроблено в теорію і практику музично-естетичного виховання дітей та юнацтва. Вона розробила форми і методи залучення дітей до музичної культури, обґрунтувала позакласні форми масового музичного виховання, як-от: музичне радіомовлення та філармонічні концерти. Науковець пропонує конкретні рекомендації щодо сприймання музики, наголошуючи, що «Вміння слухати і сприймати музику не є генетично успадкованим. Воно повинно виховуватися і розвиватися в учнів, і вирішальна роль у цьому процесі належить педагогу» [6, с. 78].

В.Шацька автор книг, підручників, статей у наукових часописах, з-поміж яких: «Музыка в детском саду» М., 1917; «Бодрая жизнь» (в соавторстве с С.Шацким) М., 1919; «Музыка в школе-колонии «Бодрая жизнь» М., 1927; «Музыка в школе» М., 1950; «Эстетическое воспитание в семье» М., 1954; «Художественное воспитание в учреждениях, руководимых С.Т. Шацким» М., 1961; «Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества» М., 1975.

Болеслав Леопольдович Яворський (1877–1942) – організатор музичної освіти, піаніст, композитор, педагог-новатор, науковець, зробив значний вклад в розвиток теорії і практики масового музичного виховання. Сутність педагогічної концепції Б.Яворського полягає в тому, щоб *«не вчити, а навчити мислити»*. Він намагався виховати творчу особистість через виконання, сприймання та творення музики.

Дослідниця С.Морозова зазначає, що *творчий шлях Б.Яворського можна поділити на три етапи, котрі охоплюють «педагогічну, виконавську й організаційну роботу в Московській (1906-1916 рр.) і Київській (1916-1921 рр.) консерваторіях, у Першому Московському державному музичному технікумі (1921-1930 рр.), в Московській консерваторії (1938-1942 рр.)»* [2, с. 75-76].

Разом з С.Танєєвим та однодумцями Б.Яворський ініціює створення Московської Народної консерваторії, де готували майбутніх учителів співів для масових шкіл. У консерваторії він працює над створенням програм з елементарної теорії музики і гармонії, сольфеджіо, історії музики та «музичної енциклопедії». Основним предметом у консерваторії вважався хоровий клас. У процесі роботи над хоровими партитурами в хоровому класі студенти опановували всі дисципліни, котрі входили до навчального плану.

На базі консерваторії Б.Яворський разом з Н.Брюсовою відкриває лабораторію зі слухання музики, залучаючи студентську молодь до науково-пошукової роботи з дослідження проблеми сприймання музики дітьми різних вікових груп. Про результати експериментальної роботи студенти доповідали на наукових конференціях.

Досвід роботи, набутий в Московській консерваторії, Б.Яворський використовує в навчальному процесі Київської Народної консерваторії, яку він очолив 1918 року. У Києві разом з викладачами та студентами він займається музично-просвітницькою діяльністю, виконує фортепіанні твори російських, українських та зарубіжних композиторів, виступає з лекціями про творчість видатних митців, займається науково-пошуковою роботою, досліджуючи проблеми сприймання музики і музичної творчості. Б.Яворський уважав, що *процес творення музики повинен пройти п'ять етапів, а саме: набуття уявлень про музику; вияв творчого сприймання; імпровізація; створення оригінальних композицій; творення музики.* Це був період створення теоретичних основ музичної педагогіки.

У 20-ті роки в Києві відкриваються філіали Народної консерваторії, де прибічники Б.Яворського проводять заняття з дорослими і дітьми щодо розвитку навичок музичного сприймання. *В основу занять було покладено три види діяльності, як-от: слухання музики, хоровий спів та музично-ритмічні рухи. Поступово учні переходили до вивчення елементарної музичної грамоти, яка «входила в урок і об'єднувала у єдине ціле усі його частини»* [2: 80].

Б.Яворський наголошував на тому, що необхідно підбирати високохудожній матеріал для слухання і співу, а *слухання музики, хоровий спів і рухи під музику є основою єдиного методу, котрий сприяє розвитку емоційного відгуку дітей.* Не забував він і про вивчення музичної грамоти, за допомогою якої можна було об'єднати всі види музичної діяльності. «Інтенсивність музичних занять викликала у дітей потребу в жвавій моторній реакції, що виявлялося в елементах диригування, у рухових імпровізаціях», [2: 81] – підкреслює С.Морозова.

Диригування митець розглядав як процес самовиявлення дитини. Він проводив експерименти з учнями, котрі брали участь у постановці дитячих опер. Науковець був переконаний, що активна творча діяльність дитини в різних

жанрах музичного мистецтва сприяє особистісному розвитку індивіда, вихованню естетичних та етичних якостей, інтелекту і формування світогляду.

Б.Яворський розробив концепцію формування музичних здібностей дітей різних вікових груп. У концепцію покладено зорові, рухові, літературно-речові та музичні асаціації. Основні положення запропонованої концепції знайшли підтримку відомих музикантів і композиторів як у країні, так і за рубежом. «Для педагогів-музикантів неперевершену цінність являє революційна педагогічна діяльність Яворського», [3: 14] – відзначає С.Морозова, головним завданням якої стало виховання творчої активності особистості засобом сприймання, виконання і творення музики.

Підбиваючи підсумки, необхідно визнати, що Б.Яворський комплексно підходив до розвитку музичних здібностей дітей. Він апробував і запропонував систему музичного виховання, котра витримала перевірку часом і стала підґрунтям для розвитку музично-освітньої системи виховання дітей і молоді у різних країнах світу.

На жаль, не всі наукові праці Б.Яворського були опубліковані. Серед матеріалів, які ми використовуємо у науковому обігу є «Стаття, воспоминания, переписка» М., 1972; «Программа хорового класса» М., 1974; «Строение музыкальной речи» М., 1974.

Висновки. На початку ХХ століття в музично-педагогічну освіту прийшли музиканти-педагоги, серед яких були Б.Асаф'єв, В.Шацька та Б.Яворський, котрі розробляли і впроваджували в практику роботи загальноосвітніх шкіл нові концепції та підходи, які сприяли підвищенню ефективності музично-естетичного виховання дітей та учнівської молоді. Це був період розробки концептуальних засад музичної педагогіки, експериментальної перевірки основних форм, принципів, методів і засобів впливу музики на свідомість і поведінку школярів. Перспективи подальших наукових пошуків умотивовані вивченням концепцій інших науковців і музикантів-педагогів, котрі працювали

у зазначений період і суттєво впливали на теорію і практику музично-естетичного виховання молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении образовании. Изд. «Музыка» М., 1973. – 143 с.
2. Морозова С.П. Из истории массового музыкального воспитания. Б.Л. Яворский / Музыкальное воспитание в школе. Вып.12: Сборник статей. Сост. О.Апраксина. – М.: Музыка, 1976. С. 69-91.
3. Морозова С.П. Далекое – близкое /Музыкальное воспитание в школе. Вып. 16: Сборник статей. Сост. О.Апраксина. – М.: Музыка, 1985. С. 14-20.
4. Сазонова О. Діяльність Б.Асаф'єва в галузі естетичного виховання школярів /Музика в школі. Збірник статей. Випуск 8. – К.; Муз. Україна, 1982. С. 62-66.
5. Шацкая В.Н., Шацкий С.Т. Бодрая жизнь. – В кн.: Шацкий С.Т. Избр. пед. соч. В 2-х т. М., 1980, т.1.
6. Шацкая В.Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. – М.: – 200 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Черкасов Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, професор, завідувачий кафедрою музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.